

raja on kenties maailman keskustelluin ja väitellyin raja. Se on sitä hänen mukaansa erityisesti maantieteilijöille, historioitsijoille ja politiikantutkijoille. Venäjän ja Ukrainan välinen raja voidaan nähdä tämän rajan toisintona, eräänlaisena venäläis-länsimaisen konfliktin lähteenä. Widomski nostaakin esiin, että tällä hetkellä Ukrainalla on kenties suurempi merkitys Venäjän sisäpolitiikalle kuin ulkopoliitikalle. Hän perustelee näkemyksensä sillä, että ”Ukraina on niin lähellä Venäjää sekä maantieteellisesti että kulttuurillisesti, että pienetkin yhteiskunnallisesti tärkeät muutokset ei-toivottuun suuntaan voisivat laukaista pyrkimyksiä samanlaisiin muutoksiin myös Venäjällä” (s. 197). Widomski katsoo, että jos eurooppalaiset arvot kuten demokratia, oikeusvaltioperiaate, korruptiovapaa hallinto ja yksilönvapaudet kuten sanan ja poliittisen toiminnan vapaus toteutuisivat Ukrainassa, olisi ”vaarana” että samat muutokset voisivat ajan mittaan levitä myös Venäjälle. Ukrainan tilanteen kuvauksessa ehkä kiinnostavinta antia ovatkin Widomskin näkemykset siitä, miten Euroopan eri maissa suhtaudutaan Ukrainan kriisiin. Hän kuvaa, kuinka Italiassa ollaan irrottautumassa eurooppalaisesta rintamasta Venäjän-vastaisissa toimissa. Keski-vertaitalialainen on kiinnostunut lähinnä siitä, millaisia taloudellisia tappioita Venäjään kohdistuneet sanktiot aiheuttavat italialaiselle liike-elämälle. Myös Espanjassa välinpitämättömyys Venäjän ja Ukrainan välistä kriisiä kohtaan on ilmeinen. Espanjassa katsotaan, että Venäjä on kaukana, ja koska maassa on omiakin sisäpoliittisia ongelmia, niin Venäjän asioihin ”sekaantuminen” ei kiinnosta Espanjaa. Kreikassa Venäjää tuetaan jopa varsin avoimesti, ja Kreikka on käyttänyt Ukrainan ja Venäjän välistä konfliktia myös ”kiristyskeinona” EU:ta vastaan.

Myös Unkari näyttää kuuluvan Venäjän tukijoihin. Widomski on syntyjään puolalainen ja toteaa kirjan alussa, että hän katsoo Venäjää naapurimaana kahdesta suunnasta, Varsovasta ja Helsingistä. Viimeistään tässä kohdassa, jossa hän käy läpi Puolan ja Ukrainan vaikeaa suhdetta todeten, että Puolassa tuetaan avoimesti Ukrainaa, mutta ei olla kritiikittömiä myöskään ukrainalaisten toimintaa kohtaan, olisin toivonut, että Widomski olisi käsitellyt asiaa vieläkin laajemmin.

Stefan Widomskin *Venäjä – Niin lähellä ja niin kaukana* sisältää paljon näkökulmia ja

---

Gorbatšovin testamentti

M. S. Gorbatšov: *Posle Kremlja (Kremlin jälkeen)*. Moskva: Ves Mir, 2014. 410 s. ISBN 978-5-7777-0646-1.

Kremlin jätettyään Mihail Gorbatšov on toiminut kaksikymmentäviisi vuotta perustamansa säätiön johdossa ja ollut aktiivinen globaaleissa, poliittisissa ja yhteiskunnallisissa kysymyksissä sekä kansainvälisesti että Venäjällä. Käsillä olevassa ja ilmeisesti viimeisessä muistelmateoksessaan hän on avomielinen tunnustaen myös oman toimintansa puutteet ja virheet. Tekijän ajatukset viiptyvät perestroikan kohtaloissa – Gorbatšov uskoo edelleen, että oikein toteutettuna ja tarpeellisin osin modifioituna hänen aloittamansa uudistuspolitiikka olisi voinut johtaa uudistuneeseen Neuvostoliittoon, toisen nimiseen ja toisenlaisilla periaatteilla toimivaan, mutta silti yhtenäiseen valtioon. Onkin heti alkuun todettava, että tähän ajattelutapaan kätkeytyy ristiriita: Gorbatšovin puolustellessa perestroikaa ja toisaalta tunnustautuessaan sittemmin monipuoluejärjestelmän ja muiden demokratian attribuuttien kannattajaksi hän

pohdinnan aiheita niin vallitsevaan Venäjän sisäpoliittiseen kuin maailman poliittiseen ja geopoliittiseenkin tilanteeseen. Kirja tarjoaa varsin vähän vastauksia kysymykseen siitä, miksi ja miten pitäisi toimia, mutta se ei lopulta liene ollut kirjoittajan tarkoituskaan. Neuvostoliitosta, Venäjästä ja venäläisyydestä kiinnostuneelle lukijalle kirja toimii miellyttävänä ja mukansatempaavana lukemisenä, jonka viihdyttävyyssarvo on keskeisempi kuin tietokirjallinen arvo.

Pirjo Pöllänen

ei anna osviittaa siitä, kuinka toivottuun lopputulokseen olisi voitu Venäjän olosuhteissa päästä.

Gorbatšov sanoo ymmärtäneensä perestroikaa toteuttaessaan, että muutokset eivät ole mahdollisia ilman syvällistä poliittista uudistusta. Gorbatšov puolustaakin johdonmukaisesti perestroikaa läpi vuosien. Perestroika ja uudistukset olivat ehdottoman välttämättömiä, mutta missään maailmassa ei ollut kokemusta eikä esimerkkiä siitä, kuinka kommunismista siirryttäisiin kapitalismiin. Prosessi on vaikea ja monimutkainen ja se voi kestää sata vuotta. Demokraattisten instituutioiden aikaansaamista tekijä korostaakin kautta koko kirjansa ja kertoo tulleen vasta Jeltsinin vakaumukseen vasta Jeltsinin ajan tuhoisuuden nähtyään. Yhteiskunnallisen kontrollin puuttuessa Jeltsinin valtaan nostamat oligarkit tuhosivat demokratian ja oikeuslaitoksen.

Jeltsin onkin kirjoittajan kritiikin pääkohde. Hänen toimestaan kutsutut ulkomaalaiset asiantuntijat ja taloudelliseen reformiin sovellettu shokkiterapia kääntyivät vuosia kestäneeksi sekasoroksi. Gorbatšov toistaakin

jatkuvasti, että shokkiterapia ei sovellu Venäjän erikoisolosuhteisiin ja perinteisiin. Sinänsä pätevä pääministeri Gaidarin tehtävä oli *mission impossible*. Vastakkainasettelu parlamentin ja presidentin välillä voimistui: sen sijaan, että olisi yhdessä muokattu voimakasta presidentinvaltaa, itsenäistä parlamenttia, riippumatonta oikeuslaitosta, poliittisia puolueita ja vapaata lehdistöä, nahisteltiin poliittisesta vallasta.

Gorbatšov kysyykin, miksi länsivaltojen johtajat kannattivat Jeltsiniä niin innokkaasti. Hän vastaa, että nämä eivät ymmärtäneet tämän vaikuttimia. Jeltsin esiintyi yhden ryhmittymän puolesta, ei kansallisena johtajana. Tuloksena tästä olivat lokakuun 1993 Valkoisen talon piiritys ja joukkoprotestit, joissa kuoli ainakin 160 ihmistä. Syyllisiä olivat niin presidentti kuin parlamentti: kun ei pystytty hoitamaan yhdessä taloutta, syyteltiin toisia. Gorbatšovin ehdottamia korjausliikkeitä ei kuunneltu. Gorbatšovin mukaan vuodesta 1995 alkaen Venäjä ajautui yhä enemmän autoritäärisyyteen: *glasnostia* vastaan hyökättiin, lehtiä ja televisiokanavia suljettiin. Hän toteaa pohtineensa keinoja tämän suuntauksen estämiseksi ja muun muassa toimineensa vaalien lykkäämistä vastaan: yhteiskunnan oli saatava sanoa sanansa.

Vuoden 1996 presidentinvaalit saavat teoksessa voimakasta kritiikkiä. Laittomien ”panttihuutokauppojen” rikastuttamat oligarkit pelastivat Jeltsinin ja samalla itsensä. Gorbatšov asetti riippumattomaksi presidenttiehdokkaaksi 1.3.1996 – hänen mukaansa nyt tarvittiin ennen kaikkea vapaita vaaleja ja vallanjakoa. Vaalilakia rikottiin, Jeltsinillä oli täydellinen kontrolli mediasta eikä Gorbatšov saanut mukaansa liberaaleja poliitikkoja, joilta hänen mukaansa ”puutui intuitiota”. Vaalit eivät näin tuo-

neet stabiilitteettia, mutta vuonna 1998 jyrähti ukkonen – valtion ulkomainen velka nousi 146,4 prosenttiin BKT:sta, väestön tulot alenivat kahdessa kuukaudessa seitsemällä prosentilla, valtio ei pystynyt vastaamaan velvoitteistaan. Pankkikriisiä seurannut Tšernomyrdinin ja Tšubaisin erottaminen oli vain pyrkimystä osoittaa päättäväisyyttä, ei muutosta politiikassa.

Jeltsin etsi etujaan takaa-vaa henkilöä pääministeriksi ja löysi sellaisen väliaikaisesti Stepašinista ja vuoden 1999 jälkipuoliskolla pysyvästi Vladimir Putinista, joka voitti vaalit epädemokraattisesti, ilman aidon valinnan mahdollisuutta. Gorbatšov toteaa suhtautumisensa Putiniin olleen kaksitahoisena: hän kannatti vallitsevan kaaoksen olosuhteissa Putinin pyrkimystä voimakkaaseen valtioon, mutta toisaalta näki Putinissa jo pian autoritäärisiä piirteitä.

Kriittinen asenne Putiniin syveni vuoden 2008 presidentinvaalien yhteydessä. Gorbatšov sanoo odottaneensa normaaleja vaaleja, ei ”seuraajaoperaatiota”. Vallanpitäjät pyrkivät kuitenkin kaventamaan entisestään kansalaisten osallistumismahdollisuutta politiikkaan muun muassa vaalilain muutosten avulla. Lehdistöä kahlittiin, poliitikot eivät voineet muodostaa puolueita ja Kremlissä kehiteltiin erilaisia manipulointi- ja pelotteluinstrumentteja vaikkapa vastaperustettujen *Naši-* ja *Molodaja Gvardija* -nuorisojärjestöjen muodossa.

Gorbatšov ei hyväksy Putinin ”suverenin demokratian” käsitettä: on joko demokratia tai sitä ei ole. Demokratiassa instituutiot ovat vapaat eivätkä ne taivu, kuten nyt Venäjällä, toimeenpanovallan alle. Venäjällä ei ole ihmisten järjestäytymisen perinnettä ja nykyisen järjestelmän myötä aidon demokratian nuputkin on tallattu maahan. Myös Gorbatšovin yritys muodostaa puolue kaatui tylyyn

vastaukseen viranomaisten taholta: ”Miksi turhaan yritätte, me emme kuitenkaan rekisteröi sitä!” Tekijä luonnehtiikin venäläisten kyvyttömyyttä järjestäytyä kansalliseksi sairaudeksi.

Luonnollisesti Gorbatšov on kirjassaan kriittinen myös Putinin vuonna 2012 tapahtunutta uudelleenvalintaa kohtaan, joka hänen mukaansa merkitsi perestroikan loppua ja uutta pysähtyneisyyden aikaa. Jo vaalien alla puolue linnoittautui aseemiinsa – se pelkäsi Medvedevin, mikäli hänet valittaisiin presidentiksi, menevän liian pitkälle demokratisointiprosessissa. Kun Medvedev hyväksyi vaalit, hän teki lopun itsestään. Toisaalta hän ehdotti parannuksia vaalilainsäädäntöön, muun muassa alueiden johtajien valitsemista suorilla vaaleilla, mutta esitykset olivat heikkoja. Putin kieltäytyi vaalikeskusteluista, sillä kaikki oppositio edusti hänelle vihamielisiä.

Putinin kolmannen kauden ensimmäinen vuosi sujuikin syvenevän vastakkainasettelun merkeissä. Gorbatšov vaati vallan vaihtumista sekä oikeuslaitoksen, puolueiden ja median vapauttamista, mutta sai vastaansa vain hyökkäyksiä. Hän kannatti mielenosoituksia ja uskoi liikehdinnän laajenevan vaalien jälkeen. Hän kehotti sopuun, mutta sen sijaan saatiin yhteiskunnallista vihamielisyyttä. Ahdinkoa lisäsi mielenosoituksia rajoittava laki samoin kuin laki ”ulkomaalaisista agenteista”, joka hyväksyttiin ilman keskustelua ja asianmukaista valmistelua – yhteiskunta alistettiin kokonaisuudessaan. Yhteiskunta oli kuitenkin herännyt ja oli aloitettava keskustelu käänteeseen aikaansaamiseksi. Gorbatšov uskoi vielä vuoden 2012 tienoilla, että tähän päästään, kun demokraatit löytävät toisensa.

Gorbatšov toteaa peräänkuulltaneensa ”uutta ajattelua” ohjenuoraksi myös kansainvälisiin asioihin – olihan se lopettanut

kylmän sodan. Tämän uuden ajat-
telun edeltäjinä hän näkee Olof
Palmen ja Willy Brandtin, joiden
nimet toistuvat kirjassa useaan
otteeseen. Turvallisuuden ja ydin-
aseiden osalta kirjoittaja käy läpi
käännekohtaksi muodostuneet
Reykjavikin neuvottelut vuonna
1986 ja sen jälkeiset vuosien 1988
ja 1991 rajoittamissopimukset.
SALT-2-sopimuksen jälkeen
prosessi alkoi hidastua, johon
myös Venäjä oli syyppä. Proses-
sin uudelleenkäynnistämiseksi
Gorbatšov perusti kansainvälisen
Maailmanpolitiikan foorumin,
jonka kokouksia muun muassa
Torinossa 2003 ja Roomassa 2009
hän selostaa kirjassaan huolelli-
sesti. Gorbatšovin mukaan USA
hallitsee liiaksi maailman voima-
politiikkaa: kun Neuvostoliitolla
oli aikoinaan konventionaalisten
aseiden ydinvoima, se suostui
neuvotteluihin, ja nyt USA:n tuli-
si tehdä sama ydinaseiden osalta.

Gorbatšov palaa useaan ottee-
seen myös Naton laajenemiseen.
Nato on ottanut takaajan roolin
turvallisuuskysymyksissä ja ni-
menomaan tämä on perussyys
sen ongelmiin. Syytöksiin siitä,
että Gorbatšov olisi sallinut Nat-
on laajentumisen, hän vastaa
nyt lukijoilleen: Nato ei olisi
voinut antaa mitään takeita laa-
jentumisestaan – tämä olisi ollut
absurdia. Tehty sopimus koski
vain DDR:ää, vaikka se olikin
ristiriidassa aikaisemmin tehtyjen
sopimusten kanssa. Gorbatšovin
mukaan Naton politiikka sisäl-
si todellisen vaaran Venäjälle
tappamalla ETYJ:n ja luomalla
uuden jakolinjan Eurooppaan.
Syyskuun 11. päivän tapahtumat
vuonna 2001 johtivat terroris-
minvastaisen koalition syntyyn.
Epäilyt USA:ta kohtaan säilyivät
kuitenkin voimakkaina, sillä sen
pelättiin pyrkivän edelleen kont-
rolloimaan muita. Tästä todistuk-
sina nähtiin USA:n yksipuoliset
toimet, kuten ohjustorjuntasopi-
muksesta kieltäytyminen ja
Kioton pöytäkirjasta luopuminen.

Kuvatessaan laajaa kansain-
välistä toimintaansa Gorbatšov
nostaa esiin muun muassa *Kan-
sainvälisen vihreän ristin*, jon-
ka hän perusti köyhyyden vä-
hentämiseksi sekä ekologiseen
kriisiin ja ilmastonmuutokseen
vastaamiseksi. Tulevaisuuden
kehitysmallien osalta näiden ja
muiden kysymysten ratkaisemi-
sessa Gorbatšov korostaa valtion
roolia – toimivathan nykyiset
yksittäiset rakenteet, esimer-
kiksi pörssi-, hypoteekki- tai
finanssielimet – kontrollilta.
Korporatiiviset painostuselimet
ovat mahtavia ja vain valtioiden
yhteistyöllä voidaan saada aikaan
kestäviä ratkaisuja turvallisuus-
järjestelyissä ja muissa globaa-
leissa kysymyksissä. Gorbatšovin
mukaan Venäjää on mahdotonta
eristää näistä prosesseista.

Yhdysvaltojen valtiopäämie-
histä kirjoittaessaan Gorbatšov
huomauttaa muun muassa, että
Clinton menestyi sisäpolitiikassa,
mutta hänen tavassaan toteuttaa
ulkopolitiikkaa on sitä vastoin
aihetta kritiikkiin. George W.
Bushilta Gorbatšov olisi toivonut
”maltillisuuden geenia”, joka oli
löytynyt hänen isältään. Colin
Powellista Gorbatšov taas antaa
kokonaisuudessaan myönteisen
arvion. Presidentti Obamaa hän
puolestaan luonnehtii vakavasti
otettavaksi, modernisti ajattele-
vaksi sekä dialogiin ja vastuun-
alaisten päätösten tekemiseen
valmiiksi poliitikoksi. Samalla
Gorbatšov löytää hänestä myös
ristiriitaisia piirteitä. Tästä to-
distaa esimerkiksi Libyan sota,
jossa Yhdysvallat yritti edistää
demokratiaa hyökkäysvaunuilla
ja pommeilla.

Euroopan unionin laajentu-
minen tunnettiin aluksi menes-
tystarinana, jopa voittona, jota
kuitenkin pian seurasi näköalojen
selkiintyminen. Edes Eurooppa
ei kykene selviytymään yksin
globaalissa taloudessa. Euroop-
palaiseen kehitykseen liittyen
Gorbatšov palauttaa mieliin luo-

mansa käsitteen ”Yhteinen eu-
rooppalainen koti” vuodelta 1984
sekä Pariisin uuden Euroopan
peruskirjan vuodelta 1990. Ne
toivat Venäjän Eurooppaan, kun-
nes tämä kehitys hidastui kapean
”monistisen” Eurooppa-käsityk-
sen vuoksi. Eurooppa samaistet-
tiin vain läntiseen Eurooppaan
eikä Venäjää tunnustettu euroop-
palaiseksi valtioksi. Gorbatšov
toteaa toistaneensa jatkuvasti,
että prosessin jatkaminen Pariisiin
peruskirjan pohjalta on välttämät-
töntä Euroopan kaikkien osien
ongelmien ratkaisemiseksi, mutta
Charles de Gaullen konsepti
”suuresta Euroopasta” kuitenkin
unohdettiin. Gorbatšov kritisoi
Euroopan unionia siitä, että se ei
ollut vuoden 2005 vaiheilla ha-
lukas kehittämään suhteita Venä-
jään, koska valtio oli kääntymässä
pois demokraattiselta tieltä.

Gorbatšovin mukaan Venä-
jälle eivät sovi Putinin filosofi-
aa edustavat autoritäärisyys ja
konservatiivisuus. Itsellään hän
toteaa olevan demokraattisen
mielenlaadun, mutta myöntää,
että perestroikan alkaessa oli
otettava huomioon äärimmäiset
olosuhteet, joissa järjestelmä
toimi. Muutosten tarve tiedostet-
tiin, mutta vain yleisin piirtein.
Ymmärrettiin, että ideologi-
an, talouden ja yhteiskunnan
jäykissä puitteissa ei päästäisi
eteenpäin, mutta käsitystä siitä,
kuinka päästäisiin eteenpäin, ei
ollut. Yhtä kaikki perestroika jätti
jälkensä ihmisten tietoisuuteen.
Me halusimme – kirjoittaja jatkaa
– asteittaista evoluutiota pyrkien
säilyttämään valtion säatelevän
roolin markkinoihin siirryttäes-
säkin. Voitolle pääsi kuitenkin
usko ”vapaiden markkinoiden”
maagiseen voimaan. Gorbatšov
kirjoittaa yhtä kaikki uskovansa
demokratisoituvan Venäjään ja
sen rooliin eräänä avaintekijänä
globaaleissa uudistusprosesseis-
sa. Perestroikan tuloksena va-
paututtiin totalitarismista ja uusi
suuri siirtymä on mahdollinen.

Kuten todettiin, Gorbatšovin kirja on testamentti: hän kiteyttää muutamaan aforismiin niin poliittisen ajattelunsa keskeisiä piirteitä kuin henkilökohtaisia tuntojaan.

”Venäjän suurin ongelma on siinä, että ihmiset syrjäytetään politiikasta.”

”Todellinen johtaja on se, joka haluaa elävän, normaalin, vakavan opposition.”

”On kuljettava vapauden tietä.”

”Vanhuudessa on vaikea pidellä kyyneliä.”

Gorbatšovin esityksen ilmeisenä tarkoituksena on muovata kuva tekijästä voimakkaana globaalina ja kansallisena poliitikona, joka kypsyi vaiheittain, myös erehdysten kautta, nykyisiin näkemyksiinsä demokratian puolestapuhujana. Tämä yhtälö on mielenkiintoinen: kirjoittaja rakensi perestroikaa iskulauseen ”enemmän sosialismia” varaan; mielenkiintoista olisi ollut kuulla hänen näkemyksensä vuoden 1989 lopun tapahtumista. Kun hän sanoo saaneensa innoitusta

”Prahan kevään” ajatuksista, eikä tämä vaikuttanut hänen käsityksiinsä pienten maiden, vaikkapa Baltian maiden, pyrkimyksistä? Kaukasuksen ja Ukrainan osalta hän viittaa Venäjän perinteisesti vaalimiin ”laillisiin etuihin”. Valtiofilosofian osalta hän kannattaa voimakasta valtiota ja ainakin tietynasteista ”lujaa kättä”. Uudistaja-Gorbatšov säilyttää näin paljossa perinteisiä isovenäläisiä ajattelumalleja.

Taisto Tolvanen

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura
Jyväskylän yliopiston Venäjän tutkimuksen monitieteinen tutkimusverkosto

KEVÄTSEMINAARI

13.4.2016 klo 13.00 Jyväskylän yliopisto, Yliopiston Vanha juhlasali (S212)

Tuntematon venäläisyys

- 13.00 Tilaisuuden avaus
Tatjana Rynkänen, tutkimusverkoston jäsen
Jukka Pietiläinen, VIETS:n varapuheenjohtaja
- VIETS Gradupalkinnon 2016 saajien julkistaminen
Jukka Pietiläinen, VIETS:n varapuheenjohtaja
- 13.15 **Shanghai Venäjä: venäläinen kulttuuri ja vuorovaikutus emigraatiossa 1917–1949**
Simo Mikkonen, Historian ja etnologian laitos
- 14.00 **Sosiaalinen media ja poliittinen hallinta Venäjällä**
Markku Lonkila, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
- 14.45 **Venäläiset 1800-luvun alkupuoliskon Viipurissa**
Piia Einonen, Historian ja etnologian laitos
- 15.30 **Yhteinen kieli ja kansallinen yhtenäisyys**
Mika Lähtenmäki, Kielten laitos
- 16.15 Tilaisuuden päättäminen